



TIRIK ORGANIZMLARNING YASHASH MUHITINI TASHKIL ETUVCHI OMILLAR

Farg'ona viloyati Oltiariq tumani

2-son kasb – hunar maktabi

Biologiya fani o'qituvchisi

Davronova Marfuza A'zamjonovna

Annotatsiya: Tirik organizmlarning tarqalishiga ta'sir qiluvchi asosiy ekologik omillar harorat, namlik, iqlim, tuproq va yorug'lik intensivligi, shuningdek, organizmning uni ushlab turishi uchun zarur bo'lgan barcha talablarning mavjudligi yoki mavjud bo'lmasligi. Umuman olganda, hayvonlar jamoalari o'simliklar jamoalarining o'ziga xos turlariga tayanadi. Ushbu maqolada tirik organizmlarning yashash muhitini tashkil etuvchi omillar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tirik organizmlar, ekologik omillar, harorat, namlik, iqlim, tuproq, yorug'lik intensivligi, antropogen omillar, antibiotik, biotik.

Annotation: the main environmental factors affecting the distribution of living organisms are temperature, humidity, climate, soil and light intensity, as well as the presence or absence of all the requirements that the body needs to maintain it. In general, animal communities rely on specific species of plant communities. This article covers the factors that make up the living environment of living organisms.

Keywords: living organisms, environmental factors, temperature, humidity, climate, soil, light intensity, anthropogenic factors, antibiotic, biotic.

Ekologiyada yashash muhiti atamasi ma'lum bir turning omon qolishi va ko'payishini qo'llab-quvvatlash kabi hududda mavjud bo'lgan resurslar, fizik va biologik omillarni umumlashtiradi. Turlarning yashash muhitini uning ekologik joyining jismoniy ko'rinishi sifatida ko'rish mumkin. Shunday qilib, "Tabiat" - bu turga xos atama bo'lib, atrof-muhit yoki o'simlik birikmalari kabi tushunchalardan



tubdan farq qiladi, ular uchun "Tabiat tipi" atamasi ko'proq mos keladi. Jismoniy omillarga masalan: tuproq, namlik, harorat oralig'i va yorug'lik intensivligi kiradi.

Biologik omillar oziq-ovqat mavjudligi va yirtqichlarning mavjudligi yoki yo'qligini o'z ichiga oladi. Har bir tur o'ziga xos yashash muhitiga bo'lgan talablarga ega bo'lib, yashash muhitining umumiy turlari turli xil atrof-muhit sharoitlarida o'sishga qodir, yashash joyiga ixtisoslashgan turlar esa omon qolish uchun juda cheklangan omillar to'plamini talab qiladi. Turning yashash joyi geografik hududda bo'lishi shart emas, poyaning ichki qismi, chirigan log, tosh yoki Moss bo'lagi bo'lishi mumkin; parazit organizmning yashash joyi sifatida o'z uy egasining tanasi, yani mezbon tanasining bir qismi masalan, ovqat hazm qilish tizimi, yoki uy egasi tanasining bitta hujayrasida yashashi mumkin.

Yashash joylarining turlari - bu ma'lum bir geografik hududning xususiyatlariga, o'simlik va iqlimga asoslangan turli xil muhitlarning ekologik toifalari-, Shunday qilib, yashash joylari turlari bir turga emas, balki bir xil hududda yashovchi bir nechta turlarga bo'linadi. Masalan, quruqlikda yashovchi turlar o'rmon, dasht, o'tloq, yarim quruq yoki cho'l kiradi. Chuchuk suvda yashash mumkin bo'lgan joylar botqoqlar, soylar, daryolar, ko'llar va hovuzlar kiradi. Dengizda yashash mumkin bo'lgan joylar turlari sho'r botqoqlar, qirg'oqlar, to'lqinlararo zona, estuariylar, riflari, qo'ltiqlar, ochiq dengiz, dengiz tubi, chuqur suv va suv osti teshiklari kiradi. Vaqt o'tishi bilan yashash joylar o'zgarishi mumkin.

O'zgarishlarning sabablari orasida zo'ravonlik hodisasi bo'lishi mumkin masalan, vulqon otilishi, zilzila, tsunami, yong'in yoki okean oqimlarining o'zgarishi, yoki o'zgarishlar ming yillar davomida iqlim o'zgarishi bilan asta-sekin sodir bo'lib kelmoqda, chunki muz qatlamlari va muzliklar oldinga siljishi va chekinishi, shuningdek, turli xil ob-havo sharoitlari yog'ingarchilik va quyosh radiatsiyasining o'zgarishi. Boshqa o'zgarishlar inson faoliyatining bevosita natijasidir, masalan: o'rmonlarni kesish, qadimgi yaylovlarni haydash, daryolarni



burish va to'sish, botqoqliklarni quritish va dengiz tubini chuqurlashtirish. Begona turlarning kiritilishi mahalliy yovvoyi tabiatga halokatli ta'sir ko'rsatishi mumkin - yirtqichlikning kuchayishi, resurslar uchun raqobat yoki mahalliy turlar immunitetga ega bo'lmagan zararkunandalar va kasalliklarni kiritish orqali iqlim o'zgarishiga olib kemoqda.

Ba'zi o'simliklar va hayvonlarning yashash joylariga bo'lgan talablari keng joylarda qondiriladi. Masalan, kichik oq kapalak *Pieris rapae* Antarktidadan tashqari dunyoning barcha qit'alarida uchraydi. *Pieris rapae* lichinkalari keng assortimentdagi Brassicas va boshqa turli xil o'simlik turlari bilan oziqlanadi va *Pieris rapae* turli xil o'simliklar uyushmalari bilan har qanday ochiq joyda o'sa oladi. Katta ko'k kapalak *Phengaris arion* o'z talablarida ancha aniq; *Phengaris arion* faqat bo'r o'tloqli hududlarda uchraydi, lichinkalari timus turlari bilan oziqlanadi va hayot aylanishining murakkab talablari tufayli u faqat *Myrmica* chumolilari yashaydigan hududlarda yashay oladi.

Biologik xilma-xillik yashash joylarining yaratilishida buzilish muhim ahamiyatga ega. Bezovtalik bo'lmasa, boshqa turlarning paydo bo'lishiga to'sqinlik qiladigan o'simlik qoplamasi rivojlanadi. Yovvoyi gulli o'tloqlar ba'zan tabiatni muhofaza qilish uchun yaratiladi, lekin ishlatiladigan gulli o'simliklarning aksariyati bir yillik yoki ikki yillik o'simliklar bo'lib, ularning ko'chatlari o'sishi mumkin bo'lgan yalang'och tuproq bo'laklari bo'lmasa, bir necha yil o'tgach yo'qolib ketadi. Tropik o'rmonlardagi chaqmoq urishi va ag'darilgan daraxtlar turlarning boyligini saqlab qolishga imkon beradi, chunki kashshof turlar yaratilgan bo'shliqlarni to'ldirish uchun harakat qiladi. Shunga o'xshab, qirg'oq bo'yidagi yashash joylari dengiz tubida bo'ron tomonidan buzilib, suv o'tlari olib ketilgunga qadar yoki o'zgaruvchan cho'kindi mustamlaka qilish uchun yangi hududlarni ochmaguncha, hukmronlik qilishi mumkin. Bezovtalikning yana bir sababi, hududni yangi yashash joyida tabiiy dushmanlar tomonidan nazorat qilinmagan invaziv introduksiya turlari tomonidan bosib olinishi mumkin bo'ladi.



Tirik organizmlar har bir omilga nisbatan alohida moslashadilar. Organizmlarning alohida bir omilga nisbatan chidamlilik darajasining yuqori bo'lishi, uning boshqa omillariga ham chidamli ekanligini anglatmaydi. Masalan, havo haroratining vaqtinchalik pasayishiga bardoshli, lekin, bu vaqtda karaxt holatga o'tadigan ayrim mayda hashorotlar havo namligining keskin pasayishini ko'tara olmay, tez nobud bo'ladi. Shuning uchun har bir tur muhit omillariga turli xilda moslashadilar.

Ekologik omillar tulicha bo'lishi va ular organizmlarga ijobiy yoki salbiy ta'sir etishiga ko'ra:

1. Abiotik
2. Biotik
3. Antropogen omillarga bo'linadi.

Abiotik omillarga yorug'lik, harorat, namlik, iqlim joyining relyefi, tuproqning mexanik, kimyoviy va fizik xossalari, radioaktiv nurlanish, bosim, suvning sho'rlanganligi, shamol va oqim kiradi. Bularning barchasi hayvonlarga to'g'ridan-to'g'ri yoki bevosita ta'sir etadi.

Abiotik omillar to'rt guruhga bo'linadi:

1. Iqlim omillari – yashash muhiting iqlimini shakllantiruvchi omillar (yorug'lik, namlik, harorat, havo tarkibi, atmosfera bosimi, shamol tezligi)
2. Edafik omillar – tuproqning xususiyatlari (namligi, zichligi, mineral tarkibi organik moddalarning miqdori)
3. Topografik millar – joy relyefining o'ziga xos jihatlari (balandlik, qiyalikning tikligi, qiyalikning ekspozitsiyasi)
4. Fizik omillar – tabiadagi fizik hodisalar (yerning tortishish kuchi, yerning magnit maydoni, ionlashtiruvchi va elektromagnit nurlanishlar)

Biotik omillar - tirik tabiat omili. Barcha mavjudotlar o'rtasidagi murakkab munosabatlar va o'zaro aloqalarning majmuidir (mutualizm, parazitizm, kommensalizm). Har bir organizmga boshqa mavjudotlar bevosita va bilvosita o'z



ta'sirini o'tkazadi. Organizmlar o'rtasidagi biotik munosabatlar biotsenoz va populyatsiyalarning barqarorligini ta'minlovchi eng asosiy omil hisoblanadi. Biotik omillar fitogen (o'simliklar ta'siri), zoogen (hayvonlarning), mikogen (zamburug'larning), mikrobiogen (mikroorganizmlarning) ta'siri omillarga ajraladi.

Antropogen omil – inson faoliyatining barcha yo'nalishidagi ko'rinishi. Insoniyat ijtimoiy-tarixiy taraqqiyoti davomida tabiatga o'zining ijobiy yoki salbiy ta'sirini o'tkazib kelgan. Bu jarayon keyingi yuz yillikda kuchayib borib, tabiatning butunlay o'zgarishiga sabab bo'ldi. Hozirgi kunda zamin tabiati, o'simlik va hayvonot dunyosining taqdiri kishilik jamiyati – antropik omil faoliyatiga bog'lanib qolgan. Bunda inson faoliyati turlari – atrof-muhitning ifloslanishi, hayvon hamda baliqlarni ovlash, o'rmonlarni kesish, yerga ishlov berish, foydali qazilmalarni qazib olish kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D.Yormatova, X.Xushvaqtova “Ekologiya va atrofni muhofaza qilish” - Toshkent- 2018-y.
2. A.Xusanov “Hayvonlar ekologiyasi” o'quv qo'llanma Andijon-2021- y.
3. Bioekologiya (O'simliklar ekologiyasi) E. Ruzmatov, Sh. Qo'ziboyev, M.Tojiboyev o'quv qo'llanma Andijon 2020-y.
4. www.wikipedia.com.